

Deli Kitti

ETELKA A MAGYAR REMÉNY

***Dugonics András hatása Arany László, Vajda János
és Babits Mihály műveiben***

Dugonics András *Etelka* című írását többen tartják az első magyar regénynek, amely a XXI. században már kevésbé ismert, de a XIX. század egyik fontos mérföldköve volt mind irodalmi, mind hazafiassági szempontból. Dugonics András nagyban befolyásolta a következő század irodalmát azzal, hogy megalkotott egy olyan nőeszményt, amely a kiábrándult Magyarország népének elhozta a megváltást, azt a jobb kort, amelyet ötven évvel később Vörösmarty Mihály megfogalmaz hasonló példákkal a *Szózatban*.

Történelmi áttekintés (1780-as évek)

A negyven éven át uralkodó Mária Teréziától idősödő fia, II. József vette át a hatalmat, aki rendeleteivel megpróbálta bevezetni Magyarországra a felvilágosult abszolutizmust. Reformjai néhol durván sértették a magyarság bevett szokásait. II. József 1784-ben lefektette kudarcának első alapkövét azzal, hogy egy olyan nyelvrendeletet hozott, amelynek következtében a német lett Magyarországon az államnyelv. A mindennapi életükben való korlátozás után mi lehetne nagyobb seb egy „gyarmatosított” népnek, minthogy a saját nyelvén a saját hazájában nem szólalhat meg? Ezáltal kezdetét vette egy mozgalom, amely során többekben kialakult egyfajta magyarságtudat, amely egyfelől külsőségekben mutatkozott meg, például a viseletben és a táncban, de hatással volt az irodalmi művek témájára és a cselekmények szerkezetére is.

Dugonics András¹

Dugonics András azon irodalmi alakok közé tartozik, akik prófétaként próbálták motiválni a társadalmat, hogy letaszítsák trónjáról a kalapos királyt, aki rendeleteivel meg akarta fosztani a népet a saját identitásától, ezáltal beépítve a birodalomba, mintha soha nem lett volna önálló ország Magyarország.

1 <http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/oktatas/magyar-elsok-dugonics-andras>

Az író születésekor lépett éppen a magyar trónra Mária Terézia, aki hatalmas változásokat vitt végbe a kormányzás terén. Fiával ellentétben a királynő próbált a nemesek kedvében járni, például a Szent Jobb hazahozatalával Dalmáciából, vagy a Theresianum megalapításával, valamint a magyar testőrség támogatásával. Ez a burkolt abszolutista „bekebelezés” az apróbb rendeletekkel megosztotta az ország vezető rétegét, amelyet II. József egyértelműen átváltott ellenszenves érzelmekbe.

A szegedi születésű sokat tanult író és szerzetes nagyon fontosnak tartotta a történelmi múltat, amelyben a cselekmény is játszódik, mégis ez a fiktív történet elődje az olyan allegorikus műveknek, mint például Katona József *Bánk bánja* pár évtizeddel később, aki szintén a múltból merítve von párhuzamot a jelenkor eseményeivel.

Etelka²

A történet a honfoglaló magyarok korában játszódik, amelynek pár szereplő valós történelmi létezésén kívül semmi realitása nincs. Maga Etelka alakja is kitalált alak, aki köré egy szövevényes szerelmi szál épült, ám a háttérben ennél sokkal többről van szó.

A világosi vár ünnepségén, amelyet Huba vezér kapott ajándékba, megismerkedik egymással a négy főszereplő. Világos, Huba vezér lánya, Etelka, Gyula kapitány lánya, Zalánfi, a bolgár fejedelem fia és Etele, akiről később kiderül, hogy az északi karjeli vidékről származó magyarok rokona, tehát fejedelmi vér csorog az ereiben. Etelka és Etele első látásra egymásba szeretnek, de a vitéz lovag Világosnak is megtetszik, aki mindent elkövet, hogy feleségül menjen hozzá, ráadásul Etelkát is Zalánfihoz szánják.

Árpád halálával fia, Zoltán lesz az új fejedelem. A sok cselszövésben Róka, a tót származású tanácsadó lesz a főszereplő, aki II. József két segítőjének tulajdonságait képviseli az eseményekben. A sok zavaros szál végül kibogozásra kerül. Kiderül, hogy Etelka igazából Árpád lánya. Az ármányságok közben börtönbe zárt Etelét végül kiengedik, amikor fény derül származására, de Etelka és Zalánfi esküvőjét csak egy párbajjal tudja megakadályozni az ifjú szerelmes, aki halálos sebet ejt a vőlegényen. Dugonics ezt isteni gondviselésnek nevezi, a pár házasságát és végső boldogságát, amelyet az egész ország velük ünnepel, ezzel is buzdítva a népet, hogy a sorozatos csalódottságok után sem adhatják fel az érzéseiket, mert ha kitartóan küzdenek, elnyerik jutalmukat.

Elégedetlen XIX. század

A Habsburg hatalmi elnyomás, a császári önkényuralom iránt érzett elégedetlenség minden szerző műveiben érezhető, kudarcba fulladt törekvéseiket dezilluzionista hangvételű alkotásaik bizonyítják. A vizsgált művekre is nagy hatással volt az 1867-es kiegyezés, amelynek során kétközpontú alkotmányos monarchiává, vagyis dualista állammá vált az Osztrák-Magyar Monarchia. A nemzetiségek kérdése is közel húsz évig húzódott, így a reformelképzeléseket derékba törő politikai egyezségekre való reflektálások ezek a művek, amelyekben még az 1848-as sérelmek is felfedezhetők, valamint az 1869-ben az egész monarchiára hatással levő gazdasági válság is. Az alkotmányos jogállamisággal új távlatok nyíltak a polgárosodás számára, de ennek az akkori társadalmi körülmények nem feleltek meg, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia fejlődését a magyar nemesség nem tudta kihasználni, nem volt megfelelő tőkájük, így romlott az egzisztenciális helyzetük.

2 <http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/oktatas/a-sokfele-szerelmeskedo-arpad>

Vajda János *Etelkája* a *Találkozások* című verses regényében

Több mint száz évvel Dugonics András regényének megjelenése után a XIX. században Byron *Don Juanja* és Puskin *Anyeginjének* ihletésében megjelenik a szubjektív előadásmódban írt, laza kompozíciójú *Találkozások*, a liberalizmus krízisének művészi megfelelője. Az 1873–77 között írt verses regény kimondja, hogy a feudális témájú művek korszaka lezárult és előtérbe kerül a főváros mindennapi élete.

Az *Etelkáról* is sokan mondják, hogy kevés eredetiség lelhető fel benne, mert a cselekmény hasonlóságot mutat német és latin nyelvű szövegekkel. Vajdánál, Bóka János véleménye szerint az *Anyegin* ösztönzése segítette az alkotás létrehozására, amelyet Gyulai Pálnak írt a szerző. Hasonlóságot mégis fel lehet fedezni benne mind a strófászerkezetekben, mind a karakterek életútjában. Eltérés mégis mutatkozik. Ernő személyisége kevésbé kidolgozott Jevgenyijéhez képest. „Nem volt türelme olyan emberi és történelmi vonatkozásrendszernek a kiépítéséhez, mely hősnak viselkedését igazán hihetővé és jellemzővé tehetné volna. A puskini hangnem helyett gyakran a fesztelenség és a romantikus érzelmesség vagy borzalmasság elegyedik nála.”³ Ennek ellenére, ha az életrajzi adatokkal párhuzamosan követjük az eseményeket, amellyel nem minden irodalomtörténész ért egyet, bár én mégis ezen a vonalon indulnék el, akkor jobban kirajzolódnak a szereplők személyes jellemzői.

Ha Virányi Ernőt szembeállítjuk Vajdával, akkor erősebben megmutatkozik az önkifejezés, mint a társadalomábrázolás. Főhőse megkapja mindazt, amire ő maga is vágyik. A költészetét végigkísérő természeti képek itt is megjelennek. Ernő természetrajongása és városellenessége paradoxont képez azzal a változással, hogy a városiasodott polgári élet bemutatásáról szól ez mű, de antifeudális fricskák is megfigyelhetők.

Vajda János és szerelmei

Etelkában fellelhetők az odaadó feleség, Bartos Róza vonásai, míg a csábító Leonában, Eszterházy Mihály szeretőjének, a Gina-versek ihletőjének, Kratochwill Zsuzsannának jellemzőit ismerhetjük fel. Bartos Róza a szerzőért halála után is rajongott és hűen őrizte emlékét, valamint odaadóan gondoskodott szerelmi vetélytársáról, Gináról is. Róza a nászéjszakán elszenvedett megaláztatások ellenére is, miszerint Vajda nem volt hajlandó vele hálni, mert félt, hogy „megbolondul” és „nem erkölcsös nőszemély”, kitartott a férfi mellett naiv rajongással. Tudatában mindannak, ami férje és múzsája között történt, aki a gróf vagyónát cirkuszigazgató férjével elpazarolva, és nem mint Vajda János múzsája, hanem mint bécsi műlovarnokként elhíresült megkeseredett asszony, ápolta és támogatta. Még a temetését is maga fizette, míg az ő tiszteletére adott gyászszertartáson csak a misét tartó pap és a sírásó vett részt. Róza, akárcsak Etelka nem megérdemelt magányban tért át a másvilágra.

Gina és Vajda között komoly kapcsolat soha nem alakult ki, de művészetének fő inspirálójaként élete végéig megmaradt. Ennek megfeleltethető Leona és Ernő kapcsolata, hiszen a nővel rövid, de szenvedélyes a viszonya, amelyet a kiábrándultság, ami a férfi tehetetlenségéből fakad, megszakít. Ez is alátámasztja, hogy főhősének van lehetősége megkapni és szeretni az eszményi nőt.

3 IMRE László: *A magyar verses regény*. Budapest, Akad Kiadó, 1990. 43. p.

Arany László: A délibábok hőse

A főszereplő Hübele Balázs egy örök álmodozó, aki nagy tetteket akar végrehajtani, ám hősi halált halt apja nyomdokaiba nem akar lépni. Pesten tanul, sokat olvas és az ambíciói is egyre csak nőnek. Naivitása által folyamatosan csalódások érik, például az eredménytelen drámairói ötletei is idesorolhatók. Hamar vigaszra lel Réfalvy lányának személyében, Etelkében, de még mielőtt kapcsolatuk kivirágozna, Balázs a Garibaldi-féle szabadságharcba siet önkéntesként. Romantikus hősként szeretne visszatérni szerelmese karjaiba, de a végzet kíméletlenül áthágja számításait. Rómában megtudja, hogy régi barátja, Dezső elvette Etelkét feleségül. Csalódottságában Angliába menekül, ahol még nagyobb szomorúság éri a szívét. Megdöbbenve tapasztalja, hogy hazája mennyire el van maradva a nyugati országokhoz képest. Csüggedés helyett inkább még nagyobb lelkesedéssel tér vissza Magyarországra, hogy megvalósítsa új elképzeléseit. Sikertelensége teljesen reményvesztetté teszi a fiút, aki nagybátyja menedéket nyújtó birtokán keres vigaszt. A nagy italozások közepette találkozik régi kedvesével, akit elég erőszakosan fogad. Etelke rémülten menekül előle, de végül a túlságosan illuminált állapotban lévő Balázs a földre kerülve elalszik. Bejárva több országot, hajszolva elérhetetlen, fiktív vágyakat végül elveszti az igazán fontos és megszerezhetőt, magát a nőt.

Etelke és Dezső házassága utalhat az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulására, amely mondjuk Mária Terézia idejében támogató, „baráti” kapcsolat volt, de Arany László idejében inkább kedvezőtlen következményeket eredményezett. Ekkoriban Ferenc József államát nem értékelték a nagyhatalmak, amely Balázs külföldi utazásaiból is kiderül, hisz tapasztalja, hogy hazája mennyire el van maradva a többi országhoz képest. Arany László Balázs személyiségében megtestesítette mindazt, amit a magyar mentalitásról akkoriban tapasztalt, a meggondolatlan cselekedeteket, a kudarcba fulladt lelkesedést, a cselekvőképtelenséget.

Arany János művészetében a népnyelv szolgáltatta az irodalmi alkotás szókinccsét és nyelvi stílusát, fia inkább a művelt polgári köznyelvet teszi irodalmivá. „Ebbe a művészivé tett városi köznyelvbe ötvözötte bele Arany László a tájnyelv, a nyelvi régiség, a diákzsargon, a neológia, a művészeti szaknyelv és más nyelvi csoportok elemeit.”⁴ A nyelvezet komplexitásának prioritása a társadalom széleskörű ábrázolásában rejlik. „Arany László alapjában moralista természetű; mindenekelőtt az foglalkoztatja, mit kell tennie az egyes embernek, hogy szolgálhassa nemzetét, és mit a nemzetnek, hogy betölthesse hivatását.”⁵

Babits Mihály: A gólyakalifa⁶

A gólyakalifa Táborny Elemér önéletírása, aki a regény elején egy jó módú, vidám, okos mintagyermek. Elemérnek van egy folyamatosan visszatérő álma, amelyben ő egy boldogtalan, megalázott asztalosinas (díjnok). Ennek a szimbólumrendszernek a segítségével megmutatkozik egy olyan élet, amelyet Elemér idillikus világában nem látni. A történet folyamán a nappali és az álombeli világ keveredik, így egyre nehezebb lesz eldönteni, hogy mi tartozik a valósághoz, és mi az álom-

4 <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/04/235.html>

5 <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/04/235.html>

6 A gólyakalifa eredeti meséje Wilhelm Hauff meseírótól származik. Babits ennek a címben rejlő metaforának a történetét fejteti ki, amelyben a mesebeli kalifa gólyává változik, aki elfelejtette a varázsszót, amelynek segítségével visszaváltozhatna emberré.

hoz. Elemér életének fontos szereplőinek analóg párijai megjelennek a díjnok világában, amelyben lelepleződik a látszólag problémák nélküli úri világ, valamint az intim, emocionális motivált-ságot felváltja az elidegenedés.

A két különálló társadalmi környezet szembeállításának célja a XX. századi társadalom identitásának megfogalmazása. Az inas leírásával a társadalmat bírálja, de emellett azt a kérdést boncolgatja, hogy mivé válik ugyanaz az ember, ha kedvező és kedvezőtlen körülmények közé kerül, hiszen ez a kérdés az első világháború előtti években sokakat foglalkoztatott, illetve a monarchia fejlődése inkább rontotta a magyar nemesség anyagi körülményeit, mint javította.

Ebben a műben is Etelkának meghatározó szerepe van, ugyanis a főszereplőnek a nő az egyetlen menekülési esélye a kilátástalan helyzetéből, de Etelka nem képes megfelelni a hozzáfűzött elvárásoknak. Elemér lelki feloldozást remél az eszményi szerelemtől, a díjnok pedig a saját világában az Etelkának megfeleltetett prostituált lány meggyilkolásától várja a megoldást az anyagi problémáira. A pusztulásba való beletaszítottság a kifordult világban eredményezheti, hogy a szerelem összefonódik a halál motívumával. Etelka azt tanácsolja Elemérnek, hogy pusztítsa el az álombéli alakját, de közben a díjnok öngyilkos lesz az elkövetett gyilkosság miatt, és így Elemér együtt pusztul a díjnokkal, ezáltal Elemér akarata ellenére felelősséget vállal a díjnok tettéért és együtt bűnhődik vele.

A tragikus kimenetel ellenére Etelka leírásában itt is megjelenik a fény, fehérség és tisztaság szimbóluma. Emellett Elemér a Csönd tündérének is nevezte, aki megtestesítette a zaj hiányát, így mellette el tudta felejteni álma szörnyűségeit. Korábbi példammal ellentétben itt nem Etelka halálával teljesül be a szerző Magyarországnak jósolt negatív üzenete. Ha Elemér és a díjnok kettősségét a társadalom úri és elszegényedett osztályaként aposztrofáljuk, akkor Babits üzenetét felfoghatjuk úgy, hogy nem a szimbólumként használt Etelkát, vagyis a hazát gyilkolják meg inadekvát viselkedésükkel, hanem saját magukat. A különbség abban rejlik, hogy a haza fogalmának megszűnésével az itt élő embereknek megszűnik a magyar identitásuk, ideológiai bukás következik be, míg ahogy egymás tetteiért felelősséget vállalva elbuknak a különböző osztályok, inkább az egzisztencia és az entitás bukásáról beszélhetünk.

Külön érdekesség, hogy *A gólyakalifa* megjelenése előtti évben kezdi el fordítani Babits Dante *Isteni színjátékát*, ahol szintén egy tiszta női lélek segíti az ifjú Dantét. A paradicsomban Beatrice megvádolja Dantét azzal, hogy a férfi elhanyagolta feladatát, valamint rossz útra tévedt. Ez ugyanúgy Elemérre is igaz, hisz a reális és az irreális világban is egyaránt bűncselekmények és erkölcsetlen események követik egymást, megszűnik az értékkülönbség, ezáltal lerombolva a képet arról a jó magaviseletű kisleányról, aki Elemér egykor volt.

Az Unheroic hero szereplők és Magyarország kapcsolata

A karakterek az akadályokkal való megküzdés helyett a csüggedést választják. A tenni akarás hiánya miatt elszalasztják azokat a lehetőségeket, amelyek meglépésével pálfordulás lehetne az életükben. „Vajda a *Találkozásokban* Virányi Ernő alakjában annak a kiegészített nemzedéknek a képviselőjét kívánta ábrázolni, amelynek rá kellene döbbsennie közösségi kötelezettségeire.”⁷ Hübele Balázs eltaszítja, illetve elijeszti magától az egyetlen reményt, miközben hiú ábrándokat kerget, látja, hogy a dolgok rossz irányba mennek, mégsem elég kitartó, hogy változtasson, folyamatosan elbukik. Elemér pedig nem száll szembe a romlással, inkább belesodródik.

7 IMRE László: *A magyar verses regény*. Budapest, Akad Kiadó, 1990. 51. p.

A férfi főszereplők a magyar népet szimbolizálják, akikre ekkor jellemző volt az unheroic hero jelző, ugyanis az országban már olyan szintű volt a csalódottság, mint a három férfi szereplőben, akik végignézték külső szemlélőként, hogy létezésük jelentéktelenné válik és a sorsuk pusztulás. Az 1788-as *Etelka* regényben még a pozitív kicsengésben ott volt a remény, de száz évvel később inspirálás gyanánt már nem az utópisztikus szemléletet festik fel az olvasóknak, inkább a hit és erő nélküli tétlenség következményét.

Etelkák közötti kapcsolat

Azt a tézist szeretném alátámasztani, hogy a Dugonics András által megalkotott *Etelka* karaktere, nem csupán egy ideális nő fiktív képe, hanem a magyar népet szimbolizáló főhősök utolsó lehetősége. Az 1848. március 15-i események során sok lelkes fiatal küzdött hősiessé nemzeti identitásuk megtartása érdekében, éppúgy egy olyan álmodót kergetve, mint Hübele Balázs. Az első balsiker után, mégis csökkent az ostromolók száma. Petőfi Sándor lelkesedése is elhalványulni látszott, akit további költők követtek, átvéve a próféta szerepét.

Etelka már Dugonicsnál is az embereket ösztönző anyagi teremtés volt, szimbóluma a reménynek, a magyarságtudatnak és annak a jobb kornak, amit általa lehet elérni. Az Árpád-korba helyezett történetben a pozitív befejezés, az idilli, harmonikus jövő jelenik meg, az az elvárt sikertörténet, ami megtörténhetett volna a magyarokkal is, ha olyan elszántsággal küzdenek vágyuk tárgyáért, ahogyan Etele tette *Etelkáért*.

A *Találkozásokban* a mártírság szimbólumáról, egy hajóról veti le magát *Etelka*, akinek halálát mozdulatlanul nézi végig Ernő. Ennek következtében *Leona* is elhagyja, aki kiszeret a férfiből a borzalmas eset után. Magyarországra is hasonló sors várhat, ha nem kezd el küzdeni olyan dolgokért, amik fontosak számára. Ernő gyáva módon hezitált, hogy megmentse-e egykori szerelmét, végül ő szorult megmentésre, miközben halott menyasszonyát szeretője húzta ki a partra.

A *déliabók* hőisében *Etelka* apja, az öreg Réfálvay alakját Görgey Artúrról mintázta Arany László. Balázs karakterének kialakításának szempontjából ez egy nagyon fontos momentum, hiszen a hajdani hadügyminiszterről formált szereplőről sok minden kiderül. A Kossuth Lajos által sokat bíralt tábornok hatására a főszereplőnek megváltoznak a világról vallott elképzelései. Itt válik Réfálvay *Etelka* fontossá. „Balázs kételyei ellenére elhatározza, hogy az egyszer látott, de pillanatok alatt megszeretett *Etelkéért* minden szociális és politikai konvencióval dacolva harcolni fog.”⁸ „Így válik *Etelke* Balázs előtt kettős szimbólummá: az eszményi szerelem és a reális valóság jelképévé.”⁹

Petőfi Sándor és a véletlen

A sors fintora lehet, hogy az 1848-as szabadságharc egyik kiemelkedő vezéralakjának nagy műzsáját is, akihez egy egész versciklus szól, szintén *Etelkának* hívták. Szerelmük ugyan elég rövid ideig tartott a lány hirtelen bekövetkezett halála miatt. Csapó *Etelka*, a költő egyik mecénásának mondható Vachot Imrének az unokahúga volt. 1844 végén, huszonkét éves korában, amikor *Petőfi* épp költői válságban volt, megismerte *Etelkét*, és az iránta táplált érzései által lírai ihletettséghez is jutott:

8 SOMOGYI Sándor: *Arany László*. Tudományos és ismeretterjesztő kiadó, Budapest, 1956. 57. p.

9 SOMOGYI Sándor: i. m. 62. p.

„Alig egy pár hete ismerte még Csapó Etelkét, a »szőke fürtök kedves gyermekét«, még csak épen szeretni kezdte, azzal az ábrándos, egyoldalú szerelemmel, mely inkább csak kedves költői ihlet, mint valódi élmény, azzal a tavaszi zsendüléssel, melyet kedvező körülmények bármikor valósággá érlelhetnek; még csak egy dalszerű kis verset írt róla, egy másikat meg emlékkönyvébe, s az 1844-től búcsúzó költeményében futó célzást tett remélt boldogságára. Volt tehát valami kezdet, nem mélyebb s komolyabb eddigi szerelmeinél, de költői ihlet dolgában amazokkal, kivált a dunavecsei idiyllal már-már egyenrangú. Egy szerelemmél fejlődhető ábránd, melyet a halál hirtelen kettészakít, s értékét a váratlan kifosztás által megszámszorozza. Egy durván megszakított kedves költői képzelet, melynek megszűnt lehetőségei most már elvesztett valóságnak tűnnek fel.”¹⁰

Horváth János szerint is ez inkább a költőiség szerelme volt, mint valós érzelmekből fakadó kapcsolat. „Nyugtalanul vár, keres igazi nagy, rendkívüli módon személyes ingereket. A kis Csapó Etelke halála ilyen volt neki. Az ingerekre sóvárgó lélek ráveti magát a szomorú élményre, s jelentőségét, rendkívüliségét nem győzi felcsigázni.”¹¹ Petőfi számára ideális múzsává vált sok szempont közül azért is Etelke, mert a XIX. századra a Dugonics által kitalált név a hazafiasság tükrözése kedvéért elég elterjedtté vált az országban. Arany László és Vajda János leírásában is megfigyelhetjük, hogy Etelkájuk alapvonalaiban hasonlít Csapó Etelkához. Arany László, mint ismeretes elég közeli kapcsolatban volt Petőfivel édesapja révén, valamint *A délibábok hősében* is többször említésre kerül a költő. Vajda János pedig csodálta őt, bár saját feljegyzéseiből megtudhatjuk, hogy beszélgetéseik elég szegényesek voltak, mert Vajda túlságosan zavarban volt az akkoriban már híres költő mellett.

Etelka alakja a megváltás szimbóluma a XVIII. század óta. Névutókönyvek adatai bizonyítják, hogy az XVIII-XIX. század között rohamosan megnőtt az ilyen keresztnevű gyermekek száma. Az üzenet elért az olvasókhoz, mindenki érezte, hogy egy kicsit Hübele Balázs és Virányi Ernő, de tudták, hogy a régi honfoglaló ősök alkotta szép államhoz Etelévé kell válniuk, egy olyan nővel az oldalukon, mint Etelka, ha nem akarják úgy végezni, mint Tábornok Elemér.

Felhasznált irodalom:

- ARANY László: *A délibábok hőse*. 1872. (<http://mek.oszk.hu/00500/00599/00599.htm>)
BABITS Mihály: *A gólyakalifa*. 1913. (<http://mek.niif.hu/00600/00600/html/>)
DUGONICS András: *Etelka*. (ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/.../CSK-F08Etelka.pdf)
HORVÁTH János: *Petőfi Sándor*. Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, Budapest, 1922.
IMRE László: *A magyar verses regény*. Akad Kiadó, Budapest, 1990.
KOROMPAY H. János: *A két Arany*. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2002.
NYÁRY Krisztián: *Így szerettek ők*. Corvina Kiadó, Budapest, 2012.
SIMOR Sándor: *Az ismeretlen XIX. század, avagy Petőfi holdudvara*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999.
SOMOGYI Sándor: *Arany László*. Tudományos és ismeretterjesztő kiadó, Budapest, 1956.
VAJDA János: *Találkozások*. 1877. (<http://mek.oszk.hu/01100/01113/01113.htm>)
<http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/oktatas/magyar-elsok-dugonics-andras>
<http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/oktatas/a-sokfele-szerelmeskedo-arpad>
<http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/04/235.html>

10 HORVÁTH János: *Petőfi Sándor*. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1922. 137. p.

11 HORVÁTH János: i. m. 137. p.